

Karolina Lisczyk

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID: 0000-0002-8741-1595

karolina.lisczyk@us.edu.pl

**W ZDROWEJ RODZINIE SĄ ZDROWE RELACJE...
O UŻYCIU PRZYMIOTNIKA ZDROWY
W WYBRANYM ZNACZENIU****IN A HEALTHY FAMILY THERE ARE HEALTHY RELATIONSHIPS...
ON THE USE OF THE ADJECTIVE *HEALTHY* IN THE SELECTED
SENSE**

Abstrakt: Przedmiotem artykułu jest opis użycia wyrażenia *zdrowa rodzina* (oraz połączeń przymiotnika *zdrowy* z rzeczownikami: *związek, małżeństwo, partnerstwo, koleżeństwo, przyjaźń i relacja*). Celem badań jest skonkretyzowanie, jakie treści mieszczą się w zakresie semantycznym tak użytego przymiotnika *zdrowy*, a także w jakich obszarach tematycznych najczęściej występują analizowane wyrażenia. Przykłady użycia zostały zaczerpnięte z czterech elektronicznych korpusów polszczyzny. Z ich analizy wynika, że wyrażenie *zdrowa rodzina* jest często nacechowane, w dużej mierze właściwe dyskursowi katolickiemu i prawicowemu. W połączeniu z nazwami różnych relacji *zdrowy* to wolny od przemocy fizycznej i psychicznej oraz oparty na szacunku, zaufaniu, dobrej komunikacji, szczerości/uczciwości oraz akceptacji.

Słowa kluczowe: aksjologistyka, semantyka, badania korpusowe, *zdrowy*

Abstract: The subject of the article is a description of the use of the phrase *healthy family* (and the combinations of the adjective *healthy* with the nouns: *relationship, marriage, partnership, camaraderie, friendship and relationship*). The aim of the research is to specify what content falls within the semantic range of the adjective *healthy* used in this way, as well as in which thematic areas the analyzed expressions most often occur. Examples of usage were taken from four electronic corpora of the Polish language. Their analysis shows that the expression *healthy family* is often marked, largely characteristic of the Catholic and right-wing discourse. In conjunction with the names of various relationships, *healthy* is free from physical and mental violence and based on respect, trust, good communication, honesty and acceptance.

Keywords: axiolinguistics, semantics, corpus research, *healthy*

Zdrowie to obok życia jedno z pojęć sytuujących się w centrum kategorii witalnych (Puzynina, 1992, s. 168). Jak zauważa Marzena Marczevska: „W kulturze polskiej, a zwłaszcza w polskiej kulturze ludowej, zdrowie, będące stanem równowagi i doskonałości, jest wartością nadrzędną, pożądaną i regulującą spojrzenie na wszystkie żywe elementy świata”, choroba zaś jest zaburzeniem tej doskonałości (Marczevska, 2012, s. 305¹). To, co określane jest przymiotnikiem *zdrowy*, waloryzowane jest zawsze pozytywnie – bez względu na indywidualnie akceptowany porządek aksjologiczny zdrowie stanowi bowiem wartość uniwersalną. Analogicznie to, co opisuje przymiotnik *chory*, niesie zawsze negatywne konotacje (por. Raszevska-Żurek, 2018, s. 2; Brożyna-Reczko, 2018, s. 362). Określenia *dobry* i *zły*, na których zasadza się wszelkie wartościowanie, można więc uznać za aksjologiczne hiperonimy odpowiednio przymiotników *zdrowy* i *chory*, których precyzyjniejszy sens aktualizowany jest w zależności od znaczenia określanych nimi rzeczowników.

Celem, który sobie stawiam, jest analiza wyrażenia *zdrowa rodzina*, a także – porównawczo – połączeń przymiotnika *zdrowy* z innymi rzeczownikami nazywającymi stosunki międzyludzkie: *związek*, *małżeństwo*, *partnerstwo*, *koleżeństwo*, *przyjaźń* i *relacja*. Wyniki tych analiz zostaną zestawione z wnioskami dotyczącymi użycie wskazanych rzeczowników z określeniami *chory* i *niezdrowy*. Na podstawie zdań wyekscerpowanych z elektronicznych korpusów języka polskiego spróbuję wskazać, jakie konkretnie treści mieszczą się w zakresie semantycznym tak użytego przymiotnika *zdrowy*, a także w jakich obszarach tematycznych najczęściej występują interesujące mnie wyrażenia. Analizę materiału badawczego poprzedzi rekonesans leksykograficzny.

1. Perspektywa leksykograficzna

Przymiotnik *zdrowy* wywodzi się z prasłowiańszczyzny i od XIV w. funkcjonuje w polszczyźnie w znaczeniu ‘niechory’, ‘służący zdrowiu’ (Boryś, 2005, s. 736). Interesujące mnie użycie przenośne zostało odnotowane po raz pierwszy w SJPD, gdzie opatrzone je definicją ‘uczciwy, moralny, normalny’. Podobną strategię definiowania przyjęli redaktorzy późniejszych leksykonów²:

- ‘pozytywny pod względem moralnym, uczciwy’ (SWJP),
- ‘oparty na właściwych zasadach moralnych; uczciwy, moralny’ (USJP),
- ‘właściwy pod względem moralnym’ (PSWP),
- ‘oparty na właściwych zasadach moralnych’ (WSJP PAN).

¹ W przywołanej monografii Marzena Marczevska jeden z rozdziałów poświęca wartościowaniu zdrowia i choroby w polszczyźnie. Tematykę tę podejmuje również w licznych artykułach.

² Spośród najnowszych leksykonów tylko ISJP nie wyodrębnia interesującego mnie znaczenia.

Warto dodać, że tylko w ostatnim z wymienionych słowników jako przykład kolokacji odnotowano m.in. połączenie *zdrowa rodzina*, a w PSWP omawiane znaczenie zilustrowano przykładem wyrażenia *zdrowe relacje*. Wszystkie przywołane definicje łączy jednak odniesienie do zasad moralnych, co nastęrcza pewnych kłopotów interpretacyjnych. Owe reguły obowiązujące w różnych okolicznościach są niemożliwe do dokładnego określenia, mają charakter konwencjonalny i podlegają modyfikacjom – wśród czynników kształtujących moralność określonej grupy społecznej aksjolodzy wymieniają m.in. wpływ środowiska fizycznego, czynniki biologiczne, demograficzne, ekonomiczne, pozycję społeczną, ustrój polityczny oraz strukturę rodziny (Ossowska, 1963). Analiza przykładów użycia wyrażenia *zdrowa rodzina* może więc doprowadzić do rekonstrukcji zasad postępowania postulowanych i uznawanych jedynie w określonej społeczności w pewnym wy-cinku czasowym.

Przegląd definicji leksykograficznych należy uzupełnić o jeszcze jedno spo-strzeżenie. Przymiotnik *zdrowy* odnoszony do relacji społecznych zawiera w swym znaczeniu komponent wolicjonalny – właściwe zasady moralne, do których się odnosi, to reguły, których respektowania ktoś chce, oczekuje. Interesujące mnie znaczenie przymiotnika *zdrowy* częściowo pokrywa się więc z zakresem semantycznym przymiotnika *dobry*, zdefiniowanego przez Annę Wierzbicką jako ‘taki, jaki chcielibyśmy, żeby był’ (Wierzbicka, 1971, s. 235); do podobnych wniosków doszła później Renata Grzegorzczkowska, twierdząc, że *dobry* to ‘taki, jaki chcemy (tzn. nadawca chce), żeby był’ (Grzegorzczkowska, 2003, s. 262). Bazując na defini-cjach leksykograficznych oraz na przywołanych sądach aksjolingwistek, można stwierdzić, że wyrażenia *dobra rodzina*, *dobrze relacje* itp. są hiperonimiczne względem połączeń *zdrowa rodzina*, *zdrowe relacje* itp.

Łączenie znaczenia przymiotnika *zdrowy* z respektowaniem zasad moralnych niesie jeszcze jedną konsekwencję – w artykułach hasłowych z USJP oraz WSJP PAN jako hiperonim analizowanego wyrazu figuruje przymiotnik *normalny*. O ile uzasadniona wydaje się ta relacja semantyczna w sytuacji, gdy *normalny* oznacza ‘zgodny z normą, wzorem, przepisem, taki, jaki powinien być; prawidłowy’ (USJP), o tyle budzi ona wątpliwości w zestawieniu z definicją ‘w danej sytuacji typowy i niezwracający uwagi’ (WSJP PAN), notabene trafniejszą, gdy idzie o wyjaśnienie znaczenia przymiotnika *normalny*³. Uznanie hierarchicznej relacji łączącej znaczenia określeń *normalny* i *zdrowy* prowadzi tu bowiem do wniosku, że każda *zdrowa rodzina* to typowa rodzina, niczym niewyróżniająca się

³ Dagmara Maryn-Stachurska, badając znaczenie wyrazu *normalny*, stwierdziła, że „jeśli mówimy o czymś, że jest *normalne* (*normalny*), to stwierdzamy, że opisywanemu obiektowi nie przysługują takie cechy (cechy esencjalne, a więc takie, które decydują o możliwości zaliczenia danego obiektu do zbioru denotatów nazwy), które odróżniają go od innych obiektów tego samego rodzaju” (Maryn-Stachurska, 2019, s. 182).

spośród innych, nie zaś taka, jakiej określona społeczność oczekuje pod względem moralnym.

Problem z doбором odpowiedniego hiperonimu dla omawianego użycia przymiotnika *zdrowy* rozwiązują autorzy artykułu hasłowego zawartego w Słownosieci – relacyjnym słowniku semantycznym. Figurują tu dwa odrębne podhasła, a w nich następujące definicje:

- ‘normalny, taki, który jest uważany przez ogół za pożądaną normę, nie wymaga tłumaczenia, jego podstawy są zrozumiałe’ (hiperonim: *normalny*),
- ‘przenośnie: taki, który jest oparty na dobrych, moralnych zasadach, taki, w którym nie ma patologii, taki, który jest pożądanym, pozytywnie ocenianym’ (hiperonim: *dobry*).

Wyodrębnienie dwóch podhaseł dowodzi, że w zależności od kontekstu przymiotnik *zdrowy* może być różnie interpretowany, mimo że jego znaczenie każdorazowo wpisuje się w definicje proponowane przez słowniki ogólne polszczyzny.

Przegląd dotychczasowych ustaleń dotyczących znaczenia określenia *zdrowy* w połączeniu z nazwami relacji przekonuje, że jedynie interpretacja autentycznych przykładów użycia może przynieść odpowiedź na pytanie dotyczące systemu wartości uznawanych za przejaw *zdrowych* stosunków międzyludzkich. Pozwoli ona także ocenić, który z hiperonimów stanowi trafniejsze (lub częstsze) *genus proximum* możliwe do użycia dla zakreślenia semantycznej ekstensji analizowanego przymiotnika.

2. Materiał badawczy

Materiał do badań został zaczerpnięty z czterech elektronicznych korpusów językowych. Są to: ChronoPress, Korpus Dyskursu Parlamentarnego (KDP), Narodowy Korpus Języka Polskiego (NKJP) i MoncoPL⁴. Wyszukiwane były połączenia przymiotników: *zdrowy/ chory/ niezdrowy* z rzeczownikami: *rodzina/ związek/ małżeństwo/ partnerstwo/ koleżeństwo/ przyjaźń/ relacja* (rozdzielone maksymalnie jednym tokenem)⁵.

Ze zbioru zgromadzonych konkordancji wyeliminowane zostały zdania, w których wyszukiwanych przymiotników użyto w znaczeniu odnoszącym się do fizyczności, wypowiedzi powtarzające się oraz takie, w których wyrażenie *zdrowa*

⁴ Większość konkordancji datowana jest na XXI wiek – spośród 1916 wypowiedzi z przymiotnikiem *zdrowy* jedynie 61 pochodzi z XX wieku (w tym 14 sprzed 1990 r.). Ponieważ przykłady te nie odstają pod względem semantycznym od późniejszych, zostały włączone do analiz. W grupie przykładów z przymiotnikami *chory* i *niezdrowy* na 418 konkordancji tylko 14 datowanych jest na XX wiek (w tym 1 sprzed 1990 r.).

⁵ Nie znalazły żadnych poświadczeń wyrażenia z rzeczownikami: *konkubinat, narzeczeństwo* i *braterstwo*.

rodzina stanowi część hasła przewodniego wydarzenia (np. *Marsz Dla Zdrowej Rodziny* z 10.03.2013 r.) lub nazwy organizacji (np. *Fundacja Zdrowa Rodzina*). Ze zbioru wypowiedzeń z rzeczownikami *związek* i *relacja* wyeliminowane zostały te, które nie dotyczyły stosunków interpersonalnych (np. między biznesem a polityką, Chin z USA). Z grupy konkordancji pozyskanych z NKJP pominięte zostały też przykłady z poradników dotyczących rozwoju osobistego – badane wyrażenia nie są tu osadzone w naturalnym kontekście, a ich użycie uwikłane jest w refleksje nad ich znaczeniem.

Liczbę poświadczeń poszczególnych połączeń w tak wyselekcjonowanym zbiorze prezentują tabele.

Tabela 1. Liczba przykładów użycia poszczególnych połączeń z przymiotnikiem *zdrowy*

ZDROWY	ChronoPress	KDP	NKJP	MoncoPL	SUMA
rodzina	4	107	168	457	736
związek	1	0	73	188	262
małżeństwo	2	2	7	28	39
partnerstwo	0	0	1	2	3
przyjaźń	0	0	2	14	16
koleżeństwo	1	0	0	0	1
relacja	0	23	119	717	859
SUMA	8	132	370	1406	1916

Tabela 2. Liczba przykładów użycia poszczególnych połączeń z przymiotnikami *chory* i *niezdrowy*

CHORY/ NIEZDROWY	ChronoPress	KDP	NKJP	MoncoPL	SUMA
rodzina	0	2/ 0	22/ 0	13/ 0	37
związek	0	0	62/ 6	66/ 13	147
małżeństwo	0	0	3/ 1	2/ 2	8
partnerstwo	0	0	0	0	0
przyjaźń	0	0	1/ 3	2/ 1	7
koleżeństwo	0	0	0	0	0
relacja	0	1/ 8	36/ 18	37/ 119	219
SUMA	0	11	152	255	257/ 161 = 418

Frekwencja użycia wyrażenia *zdrowa rodzina* jest wyraźnie wyższa niż częstotliwość występowania połączeń przymiotnika *zdrowy* z pozostałymi rzeczownikami. Ich ogląd ma jednak pokazać, czy wiązki znaczeniowe wyróżnione dla połączenia *zdrowa rodzina* są powtarzalne w odniesieniu do wyrażen z innymi rzeczownikami z tego samego pola leksykalnego. Z kolei włączenie do analizowanego zbioru przykładów z wyrażeniem *zdrowa relacja* wynika z chęci sprawdzenia,

jak rozumiany jest przymiotnik *zdrowy* zestawiony z rzeczownikiem, który można uznać za hiperonim pozostałych.

Przymiotniki *chory* i *niezdrowy* używane są w badanych połączeniach rzadziej. Co ciekawe, w grupie wyrazów nazywających konkretne relacje na pierwsze miejsce wysuwa się rzeczownik *związek*, reprezentowany tu cztery razy częściej niż rzeczownik *rodzina*. Analiza tej grupy przykładów pozwoli stwierdzić, czy znaczenie przymiotników *chory* i *niezdrowy* stanowi wyłącznie zaprzeczenie sensów wnoszonych przez określenie *zdrowy* w użyciu nieodnoszącym się do fizyczności.

3. Wyniki analiz

3.1. Zdrowa rodzina

Zbiór konkordancji z wyrażeniem *zdrowa rodzina* został przeze mnie podzielony na mniejsze klasy, wyodrębnione ze względu na konkretne znaczenia, jakie wnosi przymiotnik. Najczęściej są one możliwe do wyinterpretowania na podstawie kontekstu, jednak nie zawsze – pewna część wypowiedzi (24%⁶) ma charakter ogólny, a wyrażenie *zdrowa rodzina* używane jest w nich jako slogan. Ten typ użycia właściwy jest najczęściej dla wystąpień polityków (zwłaszcza prawniczych) lub przedstawicieli duchowieństwa katolickiego, np.:

- (1) Zdrowa rodzina to zdrowe społeczeństwo, tak było, jest i będzie⁷.
- (2) Troska o zdrową rodzinę i młodzież jest naszą wspólną sprawą i najlepszym wkładem w dobro wspólne Europy – przekonywał metropolita krakowski [...].

Zestawianie rodziny ze społeczeństwem lub narodem jest powtarzalnym zabiegiem. Wykorzystywanie przy tym określeń z pola metaforyki zdrowia i choroby służy zastąpieniu przymiotników bezpośrednio wartościujących – dość porównać analogiczne zdania z nimi:

- (3) Wydaje się, że rodzina, dobra rodzina [...], stanowi podstawę państwa...
- (4) Swoje oświadczenie chcę zakończyć stwierdzeniem, iż silna rodzina to silna Polska.

Dyskurs katolicki uobecnia się jednak nie tylko w zdaniach, w których wyrażenie *zdrowa rodzina* używane jest hasłowo. 11% materiału z omawianej grupy sta-

⁶ Dane procentowe zostały wyliczone w odniesieniu do zbioru zdań zawierających interesujący mnie w danym podrozdziale rzeczownik (tak więc 100% materiału z rzeczownikiem *rodzina* to 736 zdań). Oczywiście jest, że włączenie do materiału badawczego dodatkowej grupy przykładów zmieniłoby proporcje, podaję je jednak w celu zobrazowania przybliżonego zasięgu określonego użycia.

⁷ Wykaz korpusów oraz tekstów lub stron internetowych, z których zaczerpnięte zostały cytaty, podaję zgodnie z numeracją przykładów w spisie źródeł zamieszczonym na końcu (uwzględniam te metadane, które figurują w korpusie).

nowią przykłady, w których *zdrowy* oznacza ‘zgodny z nauką Kościoła’ – zdrowa rodzina tworzona jest przez osoby pozostające ze sobą w związku sakramentalnym, przestrzegające przykazań, np.:

- (5) Bez religii zdrowe rodziny stają się rzadkością.
- (6) Aktem nietolerancji jest narzucanie narodowi polskiemu, w 95% ochrzczoneму, swojej opcji niezgodnej z dekalogiem, który jest fundamentem moralnego wychowania młodzieży, zdrowej rodziny i narodu.

Warto zauważyć, że także w innych klasach tematycznych nie brak przykładów naznaczonych perspektywą katolicką – łącznie to aż 35% konkordancji w zbiorze 736. To dość znaczący odsetek, który może być sygnałem tego, że wyrażenie *zdrowa rodzina* jest (lub staje się⁸) nacechowane, właściwe określonej grupie społecznej.

Kolejne wyróżnione przeze mnie klasy przykładów użycia wpisują się w tę koncepcję. W zdaniach stanowiących 14% omawianego materiału *zdrowa rodzina* zbudowana jest na związku kobiety i mężczyzny, a wszelkie inklinacje inne niż heteroseksualne uznawane są za przejaw aberracji⁹, np.:

- (7) W rodzinie swoją rolę spełnia zarówno kobieta, jak i mężczyzna i tylko w takiej zdrowej, normalnej rodzinie są warunki do wychowania dziecka.
- (8) Trzeba będzie nasilić wojnę plemienną, pogonić „Iżę-elity”, komunistów i złodziei, tęczową zarazę pragnącą zniszczyć zdrową, polską rodzinę [...].

11% konkordancji to z kolei zdania, w których wyznacznikiem *zdrowej rodziny* są dzieci, a w kolejnych 6% wypowiedzi zaznaczają się, że muszą one być wychowywane w pełnej rodzinie, np.:

- (9) Zdrowa rodzina ma dzieci, normalni ludzie chcą mieć dzieci, jeśli ktoś woli samochód albo pięć wycieczek zagranicznych zamiast dziecka, no to jest degrengolada.
- (10) Rosnące statystyki rozwodów [...] powodują gwałtowny wzrost przypadków sieroctwa czy półsieroctwa społecznego, a więc małych dzieci pozbawionych prawidłowej, zdrowej rodziny.

Kolejne dwie klasy przynoszą zdania, w których wyrażenie *zdrowa rodzina* jest używane niezależnie od poglądów ich nadawców na temat religii czy polityki. W 10% wypowiedzi *zdrowy* oznacza ‘wolny od patologii, przemocy i uzależnień’¹⁰, np.:

- (11) [...] to nie jest konwencja w żaden sposób wymierzona przeciwko rodzinie. Raz jeszcze chcę powiedzieć: ona promuje wartości zdrowej i dobrej rodziny, w której nie ma przemocy.

⁸ Przykłady z MoncoPL (wszystkie datowane na lata 2008–2022) aż w 46% pochodzą z portali katolickich. To również znamienne, szczególnie biorąc pod uwagę zróżnicowanie materiałów zgromadzonych w zasobach MoncoPL (zob. Pęzik, 2020, s. 134).

⁹ Znaczące jest, że zdecydowana większość tych przykładów pochodzi z ostatnich 15 lat.

¹⁰ Warto dodać, że to wiodąca grupa w zbiorze przykładów pozyskanych z KDP. Korpus ten gromadzi teksty z posiedzeń plenarnych Sejmu i Senatu RP, interpelacji i zapytań poselskich oraz posiedzeń komisji (zob. Ogrodniczuk, 2018). Można założyć, że tematy poruszane przez parlamentarzystów są ważne społecznie, nie dziwi więc, że w odniesieniu do *zdrowej rodziny* istotna jest kwestia walki z patologią.

- (12) [...] sytuacja w socjalu dojrzała do tego, aby rozpocząć działania zmierzające do rozdzielenia rodzin patologicznych od zdrowych rodzin.

Klasa przykładów pozostawiona przeze mnie na koniec nie jest najrzadziej reprezentowana – liczy 17% zdań. Jest ona jednak dość zróżnicowana, ponieważ składające się na nią wypowiedzi wskazują, jakie konkretnie wartości, emocje i postawy cechują *zdrową rodzinę*. Do powtarzających się najczęściej należą kolejno: miłość, wartości moralne (bez konkretnego wskazania), wsparcie, bezpieczeństwo, dobra komunikacja, szacunek, akceptacja i zrozumienie, zaufanie, harmonia, patriotyzm, brak przymusu, troska, szczerłość i uczciwość. Oto kilka przykładów:

- (13) [...] skuteczną obroną przed sektami jest zdrowa rodzina, w której panuje miłość.
(14) W zdrowych rodzinach tolerancja nie jest abstrakcyjnym pojęciem, ale sposobem nauczania się życia z naszymi różnicami.
(15) I tak jak klimat zaufania rodzi się w zdrowej rodzinie, tak klimat nieufności powstaje głównie tam, gdzie brak zdrowych rodzin.

Grupa ta złożona jest z przykładów, w których wyrażenie *zdrowa rodzina* używane jest w sposób najbardziej zbliżony do postulowanego przez psychologów i pedagogów – np. Anna Błasiak wskazała następujące cechy zdrowej rodziny: „Dzieci zawsze są kochane [...]. Wymagania stawiane podopiecznym są dostosowane do ich wieku i możliwości rozwojowych. W takiej rodzinie obowiązują rozsądne ograniczenia i zależności. Z rodziną jest to możliwe, ponieważ występują w niej jasne i zrozumiałe komunikaty, a granice prywatności są szanowane. Również każde uczucie jest ważne i akceptowane” (Błasiak, 2009, s. 55–56). Z kolei Maria Posłuszna-Owczarz (2012, s. 75–76), omawiając cechy zdrowej rodziny adopcyjnej, wymieniła: akceptację przez poszczególnych członków, otwarte i skuteczne komunikowanie się, wzajemne oparcie oraz niezamykanie się na samą siebie, wychodzenie do innych. Katarzyna Tarka podsumowała zaś krótko: „Zdrowa rodzina już od najmłodszych lat otacza nas miłością, zrozumieniem, tym wszystkim, czego młody człowiek potrzebuje do późniejszego prawidłowego funkcjonowania” (Tarka, 2016, s. 131).

Wśród analizowanych zdań z wyrażeniem *zdrowa rodzina* można wskazać pewne dodatkowe klasy, jednak reprezentowane dość rzadko. Należą do nich: walka o ochronę życia (zdrowa rodzina jest przeciwna aborcji i eutanazji – 4%), tradycyjny podział ról (w zdrowej rodzinie kobieta jest strażniczką domowego ogniska, a mężczyzna zarabia – 3%), odpowiedni poziom finansowy rodziny (2%) oraz życie seksualne małżonków pozbawione dewiacji (1%).

Na koniec tej części warto przyjrzeć się jeszcze jednej cesze użyć omawianego połączenia. W 34% zdań określenie *zdrowy* wchodzi w relację koniunkcji z innymi przymiotnikami¹¹. Przyjmuję, że konstrukcje te nie są redundantne, a zatem za-

¹¹ To wysoki odsetek w porównaniu z innymi wyrażeniami – przymiotnik *zdrowy* w połączeniu z rzeczownikiem *związek* tworzy szereg z innym określeniem w 17% zdań, a w połączeniu z rzeczownikiem *relacja* – w 9%.

kresy znaczeniowe komponentów takich szeregów nie pokrywają się całkowicie. Tym samym przymiotniki łączone z określeniem *zdrowy* służą wyprofilowaniu jego znaczenia, dookreśleniu intencji nadawcy. Łącznie jest to 47 przymiotników, z czego 10 pojawia się w materiale co najmniej pięciokrotnie. Liderem w tym zestawieniu jest określenie *normalna*, występujące 70 razy, co stanowi ok. 10% wszystkich zdań. Co ciekawe, szeregi te można odnaleźć niemal w każdej z wyodrębnionych przeze mnie klas tematycznych. Przymiotnik *normalny* ma więc służyć wzmocnieniu prezentowanego stanowiska – skoro bowiem określona cecha *zdrowej rodziny* jest także właściwa *normalnej rodzinie*, to ma zakorzenienie w wiedzy wspólnej określonej społeczności, stanowi wynik porównywania przez jej członków pewnych obiektów i konstruowaniu na tej podstawie uogólnień (zob. także Maryn-Stachurska, 2019, s. 181–182).

Do innych przymiotników łączących się z określeniem *zdrowa* należą: *polska* (30 poświadczeń), *silna* (24), *dobra* (17), *szczęśliwa* (17), *pełna* (14), *mocna* (6), *katolicka* (5), *naturalna* (5) i *piękna* (5). Sądzę, że nazywane nimi cechy dość wyraźnie łączą się z omówionymi wcześniej znaczeniami wyrażenia *zdrowa rodzina*, stanowiąc ich dookreślenie. Na ich podstawie można także wnioskować, jakich wartości oczekuje się od rodziny. Obok określeń o charakterze ogólnym (np. *dobra*, *piękna*) wskazywane są wszak konkretne pożądane cechy, szczególnie te wyrażane przymiotnikami: *katolicka* (gdzie kluczowe jest kształtowanie moralności w zgodzie z wykładnią Kościoła katolickiego), *pełna* (w opozycji do niżej wartościowanej rodziny bezdzietnej lub takiej, w której rodzice dzieci nie są ze sobą w związku i nie mieszkają razem), *wielodzietna/ wielopokoleniowa*, *naturalna/ prawidłowa/ tradycyjna* (w opozycji do rodzin opartych na związkach osób nieheteronormatywnych) czy *niepatologiczna* (w opozycji do dysfunkcyjnych, dla których właściwe są np. uzależnienia lub przemoc). Wskazane cechy nie tylko więc charakteryzują zdrową rodzinę, ale też pokazują, jakie wartości są istotne w polskim społeczeństwie w ogóle.

3.2. Przymiotnik *zdrowy* jako określenie innych relacji międzyludzkich

W zebranych materiale 321 zdań zawiera połączenie przymiotnika *zdrowy* z jednym spośród rzeczowników: *związek*, *małżeństwo*, *partnerstwo*, *przyjaźń* i *koleżeństwo*. Analiza tych przykładów pozwala dostrzec zarówno podobieństwa, jak i różnice w porównaniu z kontekstami użycia wyrażenia *zdrowa rodzina*.

Tym, co łączy obie grupy, jest z pewnością porównywalny odsetek zdań, w których przymiotnik *zdrowy* używany jest na tyle ogólnie, że trudno skonkretyzować jego znaczenie (28%). Zbliżony jest także zasięg przykładów, w których *zdrowy* oznacza: wolny od patologii, przemocy czy uzależnień (8%).

Jedną z istotniejszych różnic jest natomiast liczba wypowiedzi formułowanych z perspektywy katolickiej – zbiór ten sięga niespełna 7%, przy czym w większości są to połączenia z rzeczownikiem *małżeństwo*. Z pewnych względów tak niski odsetek nie dziwi – to rodzinę Kościoła uznaje za istotną, najmniejszą wspólnotę, dlatego to ona stanowi przedmiot wielu wypowiedzi duchownych. Zmniejszenie liczby zdań naznaczonych wykładnią Kościoła katolickiego automatycznie wpływa na poszerzenie zbioru przykładów, w których przymiotnik *zdrowy* odnoszony jest do konkretnych wartości, emocji czy postaw – to aż 37% materiału z tej grupy. Do najczęstszych z nich (odnotowanych co najmniej pięciokrotnie) należą kolejno: równość obu osób tworzących określoną relację, troska o zachowanie indywidualizmu i prywatności, zaufanie, miłość, szczerłość, szacunek, akceptacja i dobra komunikacja. Oto kilka przykładów:

- (16) Zdrowy związek polega na równowadze. Jeżeli jeden z partnerów zaczyna dominować, to kończy się związek.
- (17) W szczęśliwym i zdrowym związku każdy z partnerów ufa swojej drugiej połówce i nie musi sprawdzać jej telefonu.
- (18) W zdrowej przyjaźni musi być miejsce dla dwojga, miejsce na otwarte wyrażanie swoich, nawet odmiennych poglądów.

W zestawieniu wartości, emocji i postaw właściwych zdrowej rodzinie i innym konkretnym relacjom uwagę zwraca przede wszystkim podkreślanie w tej drugiej grupie równorzędności ról tworzących je osób. Oczywiście, należy mieć na względzie, że rodzina to układ złożony często z więcej niż dwóch członków, z czego mogą wynikać wzajemne zależności i określone hierarchie (np. między rodzicami a dziećmi). Z drugiej jednak strony, w przykładach z wyrażeniem *zdrowa rodzina* nie brakuje i takich, w których akcentuje się wyraźną dysproporcję pomiędzy dwoma osobami – małżonkami lub rodzicami, np.:

- (19) [...] były minister Jan Szyszko [...] kreślił model zdrowej rodziny, której żadne przedszkole nie będzie potrzebne: mężczyzna pracuje, kobieta rodzi i wychowuje dzieci.
- (20) Te pytania powinny wpisać się w pewną filozofię myślenia o pewnej grupie kobiet, które nie chcą, aby ich dzieci biegały z kluczem na szyi. [...] Na szczęście Unia Europejska na razie nie wymyśliła innego modelu niż normalna, zdrowa rodzina z kobietą na swoim miejscu.

Różnica ta może więc wynikać z opisanych wcześniej powodów pragmatycznych – na temat zdrowej rodziny często wypowiadają się osoby związane z Kościołem katolickim lub reprezentujące dyskurs prawicowy, a w wypadku zdań z nazwami innych relacji więcej jest przykładów neutralnych, których nadawcy nie manifestują określonego światopoglądu.

W omawianym w tej części zbiorze przykładów wyodrębnić można też klasę, której brakowało w poprzedniej grupie – 7% zdań dotyczy podejścia do seksu. W wypadku relacji partnerskich podkreśla się jego rolę, natomiast w odniesieniu do przyjaźni wskazuje możliwość utrzymywania jej bez kontaktów seksualnych, np.:

- (21) Utarło się, że w zdrowym związku jest regularny seks.
 (22) Również papież ma serce i może utrzymywać świętą i zdrową przyjaźń z kobietą.

Tym, na co zwraca się jeszcze uwagę w zdaniach z nazwami konkretnych relacji, jest czynnik właściwego dopasowania tworzących je osób (5%). Pozostałe przykłady, niewchodzące we wskazane w tej części klasy, stanowią zbiór dość rozproszony, a poszczególne ujęcia są nielicznie reprezentowane (np. *zdrowy*, czyli: heteroseksualny – 4%, idealny – 1%, oparty na wartościach religijnych – 1%, odznaczający się właściwym podejściem do finansów – 1%).

3.3. Zdrowa relacja

Rzeczownik *relacja* jest hiperonimem wcześniej wskazanych nazw stosunków międzyludzkich. Oznacza to, że w materiale z wyrażeniem *zdrowa relacja* (częściej w liczbie mnogiej – *zdrowe relacje*) znalazły się również takie zdania, w których mowa o wcześniej nieodnotowanych zależnościach, np. między szefem a pracownikiem, trenerem a zawodnikiem czy sprzedawcą a klientem. Szeroki zakres znaczeniowy rzeczownika *relacja* przekłada się na odsetek zdań, w których kontekst jest na tyle ogólny, że nie pozwala na doprecyzowanie znaczenia przymiotnika – to ponad połowa zgromadzonego zbioru (54%), np.:

- (23) Między nami są takie fajne, zdrowe relacje, relacje, których w dzieciństwie mi bardzo brakowało.
 (24) Wiadomo, że nie wychodzę ze starszymi zawodnikami na obiady, bo oni mają inne tematy, rodziny i tak dalej, ale w szatni mamy naprawdę zdrowe relacje.

Podobnie jak we wcześniej omawianych grupach także w zbiorze wypowiedzeń z wyrażeniem *zdrowa relacja* występują takie, w których przymiotnik *zdrowy* oznacza: wolny od patologii, przemocy i uzależnień (niespełna 3%). Pozostałe przykłady w większości odnoszą się do konkretnych wartości, emocji i postaw postulowanych w *zdrowych relacjach*. Do najczęściej manifestowanych należą: dobra komunikacja, harmonia i spokój, uczciwość, szacunek, zaufanie, poczucie własnej wartości/ samoakceptacja oraz serdeczność.

Wyrażenie *zdrowa relacja* używane jest także w kontekstach, których nie było we wcześniej omówionym materiale – mowa o asertywności, pracy nad sobą, zamykaniem przeszłości czy dojrzałości emocjonalnej, np.:

- (25) Osoby, który mają zburzone poczucie własnej wartości [...], nie będą w stanie budować w pełni zdrowej relacji, bo dadzą w niej nieprawdziwego siebie.
 (26) Jeśli zależy Ci na zdrowej relacji, której nie będą obciążać sprawy z twojej przeszłości, musisz znaleźć czas, by je w sobie poukładać i pozamykać.

Warto także wspomnieć o szeregach przymiotnikowych, których komponentem jest określenie *zdrowy*. Zdania te stanowią zaledwie 9% materiału, a do najczęstszych

przywoływanych w nich przymiotników należą kolejno: *dobry*, *normalny*, *trwały*, *silny*, *prawdziwy* i *bezpieczny*. Dwa pierwsze służyły również doprecyzowaniu znaczenia przymiotnika *zdrowy* w połączeniu z rzeczownikiem *rodzina*. To istotne, oznacza bowiem, że to, co *zdrowe*, ma charakter typowy (lub nawet stereotypowy).

3.4. Przymiotniki *chory* i *niezdrowy* jako określenia relacji międzyludzkich

Połączenia z przymiotnikami *chory* i *niezdrowy* tworzą grupę ponad czterokrotnie mniejszą od zbioru połączeń z przymiotnikiem *zdrowy*. Wśród przykładów z nazwami konkretnych relacji to jednak nie rzeczownik *rodzina*, a *związek* jest najliczniej reprezentowany. W materiale z wyrażeniem *chory/ niezdrowy związek* nie brak użyć o charakterze ogólnym (28%), jednak najwięcej przykładów (31%) to takie, w których przymiotniki te są używane na oznaczenie patologii, przemocy oraz uzależnień, np.:

(27) W czasie trwania ich chorego związku pani Wioletta była wielokrotnie bita.

(28) 16-letnia Magda od początku tego chorego związku była zastraszana i szantażowana przez swojego chłopaka.

Pozostałe możliwe do wyodrębnienia grupy, porównywalne pod względem zasięgu (7–10%), dotyczą antywartości (np. niedojrzałość, zazdrość, brak szacunku), złego dopasowania osób tworzących związki oraz relacji homoseksualnych. Proporcje te pokazują, że *chory/ niezdrowy związek* rozumiany jest przez użytkowników polszczyzny przede wszystkim jako toksyczna relacja, a dopiero w dalszej kolejności jako układ, który cechuje się określonym brakiem w porównaniu ze *zdrowym związkiem*.

Podobne wnioski można wysnuć w odniesieniu do przykładów z połączeniem *chora/ niezdrowa relacja*, przy czym w grupie zdań dotyczących patologicznych zależności między ludźmi (24%) niemal połowa dotyczy dewiacji seksualnych – głównie kazirodztwa i pedofilii. Istotnym problemem (dodatkowe 12% wypowiedzi) jest także kwestia braku równowagi w relacji, uzależnienia od drugiej osoby lub zniewolenia przez nią. Z kolei zdania, w których manifestuje się złe emocje lub antywartości, są bardzo rzadkie, co wyraźnie kontrastuje z wnioskami dotyczącymi użycia wyrażenia *zdrowa relacja*.

Na ostatek warto przyjrzeć się niewielkiej grupie przykładów z połączeniami *chora/ niezdrowa rodzina*. Wyróżniają się one na tle pozostałych, podobnie jak zdania z wyrażeniem *zdrowa rodzina*, użyciem o charakterze sloganowym, właściwym przemówieniom polityków oraz duchowieństwa, np.:

(29) Chora rodzina jest odbiciem chorego społeczeństwa.

(30) Słaba i chora rodzina prowadzi wprost do destrukcji społeczeństwa, słabego państwa i rozpadu życia społecznego.

Nie brak także wypowiedzi odnoszących się do rodzin patologicznych, naznaczonych przemocą fizyczną lub psychiczną, a także zdań, w których wskazuje się na niedostatek pewnych wartości czy emocji, np. akceptacji, troski, poczucia bezpieczeństwa. Co ciekawe, w przeglądany materiał zabrakło przykładów na to, że *chora/ niezdrowa rodzina* zbudowana jest na związku innym niż heteroseksualny (dla przypomnienia, kwestii tej dotyczyło 14% zdań z połączeniem *zdrowa rodzina*). Nie oznacza to jednak braku takich przekonań wśród użytkowników polszczyzny – są one bowiem wyrażane połączeniami *chory/ niezdrowy związek*.

4. Wnioski

Na koniec rozważań warto powrócić do omówionych wcześniej definicji przymiotnika *zdrowy*, odwołujących się do zasad moralnych. Jeśli zastanowić się, z jakimi regułami moralnymi łączą użytkownicy polszczyzny nazwy relacji poprzedzone badaniem określeniem, to okazuje się, że należy ich szukać jedynie w grupach przykładów zaklasyfikowanych jako odnoszące się do wartości, emocji i postaw. Maria Ossowska (1970) podjęła próbę sklasyfikowania norm moralnych. W swoim zestawieniu wymieniła reguły, do których na podstawie poczynionych analiz można odnieść znaczenie przymiotnika *zdrowy*. Są to normy służące potrzebie zaufania (wśród nich prawdomówność i lojalność), normy w obronie prywatności oraz w obronie godności (gdzie na biegunie przeciwnym do godności stawiane są np. poniżenie czy upokorzenie). Badaczka poza normami moralnymi wskazała także cnoty (rozumiane przez nią jako zalecenia, a nie nakazy lub zakazy), a w ich zestawie m.in. życzliwość, tolerancję, opiekuńczość czy wzajemną pomoc. Z przeprowadzonych analiz wynika jednak, że przymiotnik *zdrowy* odnosi się nie tylko do reguł etycznych, co nie dziwi – te nie stanowią bowiem jedynego systemu norm regulujących postępowanie członków określonej społeczności. Do norm społecznych należy zaliczyć także reguły prawne, religijne, obyczajowe, polityczne czy organizacyjne (Przesławski, 2020, s. 232). Lepiej byłoby więc wyjaśniać znaczenie przymiotnika *zdrowy* przez odniesienie do powszechnie akceptowanych zasad społecznych niż łączyć je tylko z normami moralnymi.

Drugą kwestią wymagającą rozstrzygnięcia jest relacja semantyczna łącząca przymiotniki *zdrowy* z określeniami *dobry* i *normalny*. Wyniki analiz pokazują, że w zależności od kontekstu obydwa mogą być adekwatnymi hiperonimami, np. w zdaniach z wyrażeniem *zdrowa rodzina* wypowiedzianych z perspektywy katolickiej i dotyczących związków sakramentalnych, heteroseksualnych, trafny wydaje się hiperonim *normalny* – taka rodzina jest bowiem typowa (a więc zgodna z normą) dla społeczności katolickiej. Z kolei dla wypowiedzi, w których wskazuje się postulowane wartości, emocje i postawy, właściwy jest hiperonim *dobry* – w zdaniach tych projektowana jest bowiem taka rodzina, jaka powinna być,

niezależnie od przynależności do określonej grupy społecznej lub wyznawanych poglądów.

Na koniec warto globalnie spojrzeć na analizowane połączenia. Wyrażenie *zdrowa rodzina* zdecydowanie wyróżnia się na tle innych – jego użycie jest najbardziej nacechowane, w dużej mierze związane ze środowiskiem katolickim, a na gruncie polityki – prawicowym, przy tym służy manifestacji określonych poglądów. Tym, co z kolei łączy przykłady z różnymi nazwami relacji, jest uznawanie przemocy fizycznej i psychicznej oraz uzależnień za przejawy chorej lub niezdrowej zależności. W odniesieniu do różnych relacji postulowane są także pewne wartości, emocje i zachowania. Do uniwersalnych spośród nich można zaliczyć: szacunek, zaufanie, dobrą komunikację, szczerłość/ uczciwość oraz akceptację, stanowiące filary zdrowych więzi.

Pozostaje żałować, że materiał nie pozwala na analizę diachroniczną, która ujawniłaby przeobrażenia w zakresie użycia, jakie zaszły w ostatnim stuleciu – zarówno semantyczne, jak i pragmatyczne. Sądzę, że wraz z upływem czasu, pod wpływem zmian obyczajowych czy politycznych, przymiotnik *zdrowy* łączony z nazwami relacji może być profilowany i rozumiany nieco inaczej niż dziś, tym bardziej więc warto przyglądać się kontekstom jego użycia.

Rozwiązanie skrótów – słowniki

- ISJP – Bańko, M. (red.). (2000). *Inny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- PSWP – Zgółka, H. (red.). (2004). *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* (t. 49). Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.
- SJPD – Doroszewski, W. (red.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. <http://doroszewski.pwn.pl>
- SWJP – Dunaj, B. (red.). (1999). *Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Wilga.
- USJP – Dubisz, S. (red.). (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- WSJP PAN – Żmigrodzki, P. (red.). (2007–). *Wielki słownik języka polskiego*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. <https://wsjp.pl>

Bibliografia

- Błasiak, A. (2009). *W poszukiwaniu fundamentów zdrowej rodziny*. W: Z. Marek SJ, M. Madej-Babula (red.), *Edukacyjne przestrzenie zdrowia* (s. 55–71). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brożyna-Reczko, M. (2018). O metaforze choroby w polskim i angielskim prasowym dyskursie politycznym. *tekst i dyskurs – text und diskurs*, 11, 352–369.

- Grzegorzyczkowa, R. (2003). *Jeszcze w sprawie rozumienia „dobra” i „dobroci”*. W: J. Bartmiński (red.), *Język w kręgu wartości* (s. 261–273). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Marczewska, M. (2012). *Ja cię zamawiam, ja cię wypędzam... Choroba. Studium językowo-kulturowe*. Kielce: Wydawnictwo UJK.
- Maryn-Stachurska, D.N. (2019). O znaczeniu przedmiotowym i metatekstowym jednostek *normalny* i *normalnie*. *Polonica*, 39(1), 179–191. <https://doi.org/10.17651/POLON.39.9>
- Ogrodniczuk, M. (2018). *Polish Parliamentary Corpus*. In: D. Fišer, M. Eskevich, F. de Jong (Eds.), *Proceedings of the LREC 2018 Workshop ParlaCLARIN: Creating and Using Parliamentary Corpora* (s. 15–19). Paryż.
- Ossowska, M. (1963). *Socjologia moralności. Zarys zagadnień*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ossowska, M. (1970). *Normy moralne. Próba systematyzacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pęzik, P. (2020). Budowa i zastosowania korpusu monitorującego MoncoPL. *Forum Lingwistyczne*, 7, 133–150.
- Posłuszna-Owczarz, M. (2012). Zdrowa rodzina adopcyjna – to znaczy jaka? *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Psychologica*, (16), 73–87.
- Przesławski, T. (2020). *Normy społeczne a współczesny świat wartości*. W: T. Przesławski (red.), *W poszukiwaniu dobra w perspektywie jednostkowej i społecznej. Księga jubileuszowa z okazji 80-lecia urodzin Profesor Krystyny Ostrowskiej* (s. 231–250). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Wyższa Szkoła Kryminologii i Penitencjarystyki w Warszawie.
- Puzynina, J. (1992). *Język wartości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Raszewska-Żurek, B. (2018). Metaforyzacja antywartości w dawnej polszczyźnie – konwencjonalność ujęć na przykładzie metafory ANTYWARTOŚĆ TO CHOROBA. *Polonica*, 38(1), 147–165. <https://doi.org/10.17651/POLON.38.5>
- Słowosieć* – relacyjny słownik semantyczny. <http://plwordnet.pwr.wroc.pl/wordnet/>.
- Tarka, K. (2016). *Rodzina z problemem alkoholowym obszarem działań pracownika socjalnego*. W: M.Z. Stepulak, J. Łukasiewicz (red.), *System rodzinny w ujęciu temporalnym. Przeszłość – Teraźniejszość – Przyszłość* (s. 131–143). Lublin: Wydawnictwo Naukowe Innovatio Press.
- Wierzbicka, A. (1971). *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Źródła przykładów

1. KDP: Sprawozdanie stenograficzne z obrad Sejmu RP z 18 października 2006 r.
2. MoncoPL: <http://krakow.gosc.pl/doc/2941692.Wegierski-Order-Zaslugi-dla-kard-Dziwisza> [24.01.2016].
3. KDP: Sprawozdanie stenograficzne z obrad Senatu RP z 17 grudnia 2008 r.
4. KDP: Sprawozdanie stenograficzne z obrad Sejmu RP z 4 marca 1999 r.
5. MoncoPL: <https://www.nowiny.pl/147541-ksiadz-jan-szywalski-bez-religii-zdrowe-rodziny-staja-sie-rzadkoscia.html> [3.02.2019].
6. KDP: Sprawozdanie stenograficzne z obrad Senatu RP z 25 października 1996 r.
7. NKJP: *Refleksja nad „dobrem”*, Usenet -- pl.soc.religia [14.01.2005].
8. MoncoPL: <https://studioopinii.pl/archiwa/195829> [16.11.2019].
9. MoncoPL: <http://www.tvn24.pl/strzembosz-do-kaczynskiego-czlowieku-nie-szalej,649022,s.html> [4.06.2016].

10. KDP: 64 posiedzenie Sejmu PRL [29.04.1985].
11. KDP: Sprawozdanie stenograficzne z obrad Senatu RP z 4 marca 2015 r.
12. NKJP: *Sesja Rady Miejskiej*, „Co Tydzień Jaworzno” [1.01.2005].
13. MoncoPL: <http://rodzina.wiara.pl/doc/910179.Izolacja-fanatyzm-i-uluda-szczescia> [2.08.2011].
14. KDP: Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych /nr 40/ [9.12.2003].
15. NKJP: *Czego wam Środa nigdy nie powie*, Usenet -- pl.soc.polityka [28.12.2004].
16. NKJP: *Re: Opowieść o Adamie i Ewie*, Usenet -- pl.sci.psychologia [8.04.2006].
17. MoncoPL: <http://www.popularne.pl/zdrowy-zwiazek/> [16.03.2017].
18. MoncoPL: <http://dziennikzwiazkowy.com/psycholog/toksyczna-przyjazn/> [17.12.2016].
19. MoncoPL: <https://fakty.tvn24.pl/r/wybory-parlamentarne-2019-jan-szyszko-o-przedszkolach-i-modelu-rodziny,975764.html?source=rss> [8.10.2019].
20. KDP: Komisja do Spraw Unii Europejskiej /nr 24/ [6.10.2004].
21. MoncoPL: <https://kobieta.wp.pl/odmowa-seksu-w-sytuacjach-romantycznych-6713933607881408a> [10.12.2021].
22. MoncoPL: <http://info.wiara.pl/doc/2982949.Papiez-Pedofilia-to-potwornosc> [18.02.2016].
23. MoncoPL: <http://www.malach.org/article.php/dom-z-kolem-fortuny> [22.03.2007].
24. MoncoPL: <https://sport.trojmiasto.pl/Z-Lechii-Gdansk-na-mistrzostwa-swiata-Adam-Chrzanowski-Nie-chce-odleciec-n112237.html> [29.08.2018].
25. MoncoPL: <http://natemat.pl/203045,7-zdan-ktore-pozbawiaja-kobiecej-sily-slyszalas-je-w-dziecinstwie> [9.03.2017].
26. MoncoPL: <http://zwierciadlo.pl/seks/partnerstwo/praca-domowa-z-zycia-w-zwiazku> [27.04.2017].
27. MoncoPL: <http://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/nowy-watek-w-sprawie-poszukiwanej-wioletty-tepper/0cysgvx> [5.11.2016].
28. MoncoPL: <http://nasygnale.pl/kat,1025343,title,Dramat-16-latki-z-Warszawy-Chlopak-zmuszal-ja-do,wid,13889020,wiadomosc.html> [12.10.2011].
29. MoncoPL: <http://wiadomosci.wp.pl/kat,36474,title,Internauci-WP-Rzecznik-Praw-Dziecka-to-martwe-stanowisko,wid,14786288,wiadomosc.html> [24.07.2012].
30. MoncoPL: <http://www.radiomaryja.pl/informacje/tylko-u-nas-michal-wos-polska-bedzie-silna-tylko-wtedy-kiedy-silna-bedzie-rodzina/> [11.08.2018].